

جلد دوم

محمد فاضلی

ارزیابی تأثیرات اجتماعی

سیاست‌ها، برنامه‌ها
و طرح‌ها

انشارات تیسسا

ارزیابی تأثیرات اجتماعی
سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها

به نام آنکه جان را فکرت آموخت
چراغ دل به نور جان برافروخت

سرشناسه	:	فاضلی، محمد، ۱۳۵۳-
عنوان و نام پدیدآور	:	ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها؛ نویسنده: محمد فاضلی.
مشخصات نشر	:	تهران: تیس، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	:	۳۲۴ ص؛ جدول، نمودار؛ ۲۱×۱۴/۵.
فروست	:	انتشارات تیس؛ شماره نشر ۳۸، کتاب‌شار؛ ۱۱.
شابک	:	۲۲۹۰۰۰ ریال؛ 978-600-6662-10-7
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیبا
موضوع	:	برنامه‌ریزی اجتماعی - ارزشیابی.
موضوع	:	توسعه اجتماعی - ارزشیابی.
موضوع	:	تحولات اجتماعی.
رده‌بندی کنگره	:	۱۳۹۱ ۴ الف ۲۵ ف / ۲۸ HN
رده‌بندی دیویی	:	۳۶۱/۲۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۲۹۴۵۷۲۸

انتشارات تیسا منتشر کرده است:

- اعتماد و همکاری در نوسازی شهری / احمدرضا اصغریپور ماسوله
- بنیان‌های نظری در مطالعات شهری؛ جلد یکم: مدیریت شهری / حسن اسماعیل‌زاده
- پشت دریاها شهری است؛ روش‌ها و کاربردهای مردم‌نگاری شهری / نعمت‌الله فاضلی
- توسعه فرهنگی و اجتماعی در حوزه شهری؛ مجموعه دستاوردهای فرهنگی و اجتماعی شهرداری تهران / محمداقبر تاج‌الدین
- تهران، سینما و مدرنیته شهری / بهارک محمودی
- درآمدی بر روایت زنانه از شهر؛ کاوشی در خوانش تجربه‌های زنانه از شهر / سارا نادری
- شهر خلاق، طبقه خلاق / حسن اشتری، حافظ مهدنژاد
- شهرهای مصرفی / استیون مایلز، مالکوم مایلز
- فرهنگ و شهر؛ چرخش فرهنگی در گفتمان‌های شهری / نعمت‌الله فاضلی
- کافی‌شاپ و زندگی شهری / نعمت‌الله فاضلی
- کیفیت زندگی شهری؛ تعاریف، شاخص‌ها، سازه‌ها / مجتبی یزدانی
- محله‌گرایی؛ بهسازی محله‌های شهری با رویکردی نوین / مجتبی یزدانی
- مدیران منزوی؛ بررسی چگونگی حضور زنان در مدیریت شوراباری‌ها / سهیلا خلجی
- مدیریت شهری، از نظریه تا عمل؛ اداره شهرها در کشورها / ماین پیتروان دیک
- مدیریت شهری (دوره سه مجلدی)
- منظر ذهنی شهر؛ مفاهیم، بازنمایی‌های فرهنگی / فرانکو بیانچینی، گودا وایز ساسکس
- نظریه اجتماعی و مسئله شهری / پیتر سوندرز / محمود شارع‌پور
- نوآوری و حیات شهری؛ نقدی بر مفهوم پایداری / شادناز عزیزی

ارزیابی تأثیرات اجتماعی
سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها

محمد فاضلی

انتشارات تيسا

ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها

نویسنده: محمد فاضلی

مدیر تولید: فاطمه شهبازی

چاپ دوم: بهار ۱۳۹۶؛ چاپ یکم: زمستان ۱۳۹۳

شماره نشر: ۳۸

ویراستار: آرزو انواری

صفحه‌آرا: سپیده امری

لیتوگرافی: البرز نوین، چاپ: عطا، صحافی: ساغر مهر

ناظر فنی چاپ: امیر نبی‌زاده

تعداد: ۵۵۰ نسخه؛ نسخه‌های پیشین: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۲۹۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۶۶۲-۱۰-۷

«کتاب‌ها دنیای خود را دارند.»

iteesa

iteesa

telegram.me/iteesa

• انتشارات تِسا

تهران، دروازه شمیران، خیابان ابن‌سینا، کوچه حاج‌علیرضایی، شماره ۹، واحد ۲.

تلفن: ۷۷۶۰۲۸۹۵، ۷۷۶۰۲۸۹۹ | www.teesa.pub | iteesa@mail.com

همه حقوق مادی و معنوی این کتاب طبق قرارداد برای ناشر محفوظ است. هرگونه چاپ و تکثیر این کتاب به صورت کلی و یا بخشی از آن، به صورت کاغذی، الکترونیکی و صوتی، بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع و غیرقانونی است.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

استفاده از مطالب تا ۱۰۰۰ کلمه با ذکر منبع بدون اشکال است.

نسخه الکترونیکی این اثر در وبسایت www.fidibo.com قابل خرید است.

این اثر با اهداف انسان دوستانه برای استفاده نابینایان به رایگان در اختیار مرکز نابینایان رودکی (کشور) قرار داده شده است.

پیشگفتار..... ۱۳

بخش یکم: توسعه پایدار و ارزیابی تأثیرات اجتماعی

فصل یکم: نگاه کل نگر به توسعه..... ۳۵

رشد اقتصادی به مثابه توسعه..... ۳۶

به سوی توسعه پایدار..... ۴۱

صورت‌های پایداری..... ۴۴

پایداری اقتصادی..... ۴۵

پایداری زیست محیطی..... ۴۵

پایداری انسانی..... ۴۶

پایداری اجتماعی..... ۴۸

پایداری سیاسی امنیتی..... ۵۰

پایداری منافع محلی..... ۵۱

برنامه ریزی فرابخشی..... ۵۱

جلب و تداوم مشارکت مردم..... ۵۲

نتیجه گیری..... ۵۳

فصل دوم: توسعه شهری پایدار..... ۵۵

کیفیت زندگی..... ۵۸

شهر و عدالت اجتماعی..... ۶۲

تأثیرات اقدامات توسعه شهری..... ۶۷

نتیجه گیری..... ۷۲

فصل سوم: ارزیابی تأثیرات اجتماعی چیست؟	۷۳
تعریف انا	۷۳
تحول و توسعه انا	۷۹
ویژگی‌های انا	۸۲
اصول انا	۸۸
انا و اشکال دیگر ارزیابی توسعه	۸۹
گونه‌شناسی تأثیرات	۹۳
عرصه‌های مطالعات انا	۱۰۶
مراحل انا	۱۰۸
نتیجه‌گیری	۱۱۵

بخش دوم: روش‌شناسی مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی

فصل چهارم: آماده شدن برای انا	۱۱۹
ارزیابی نیاز	۱۱۹
تکنیک‌های ارزیابی نیاز مشارکتی	۱۲۸
خروجی ارزیابی نیاز	۱۳۱
ارزیابی نیاز به انا	۱۳۲
توصیف اقدام توسعه‌ای	۱۳۸
وضع موجود	۱۳۹
وضع مطلوب	۱۴۱
شکاف‌های وضع موجود و مطلوب	۱۴۲
شناسندگان فاصله‌ها	۱۴۲
شیوه کاستن از فاصله‌ها	۱۴۳
داده‌ها برای توصیف اقدام	۱۴۶
نتیجه‌گیری	۱۴۸
فصل پنجم: اجرای مراحل ارزیابی: دامنه‌یابی	۱۵۳
دامنه‌یابی	۱۵۳
جایگاه نظریه در انا	۱۵۵
مرزهای جغرافیایی مطالعه	۱۶۳
شناخت ذی‌نفعان مهم	۱۶۶
عرصه‌های تأثیرگذاری	۱۷۲
متغیرهای انا	۱۷۶

۱۸۱	شناسایی تأثیرات احتمالی.....
۱۸۲	نتیجه گیری
۱۸۵	فصل ششم: اجرای مراحل ارزیابی: داده‌ها و برآوردها.....
۱۸۵	اتا و نظرسنجی.....
۱۸۸	جمع‌آوری داده‌های پایه‌ای.....
۱۸۹	تهیه گزارش تاریخی.....
۱۸۹	داده‌های ثانویه.....
۱۹۱	تولید داده.....
۱۹۲	نتیجه جمع‌آوری داده‌های پایه‌ای.....
۱۹۲	برآورد تأثیرات احتمالی.....
۱۹۷	تکنیک‌های برآورد و پیش‌بینی.....
۱۹۸	روش تطبیقی.....
۲۰۰	روش ضریب‌های جمعیتی.....
۲۰۲	روش‌های آینده‌پژوهی.....
۲۰۵	سناریونویسی.....
۲۱۱	برآورد آینده قطعی.....
۲۱۱	روندیابی.....
۲۱۱	شبیه‌سازی.....
۲۱۲	تحلیل نهادی.....
۲۱۴	پژوهش‌های پیمایشی.....
۲۱۵	برآورد تأثیرات در شرایط عدم اقدام.....
۲۱۷	جمع‌بندی برآورد تأثیرات.....
۲۱۸	گزینش تأثیرات مهم.....
۲۲۳	ارزیابی گزینه‌های جایگزین.....
۲۲۷	فصل هفتم: تعدیل، جبران و نظارت.....
۲۲۷	تعدیل و جبران.....
۲۲۹	اصول اقدامات حامیان.....
۲۳۳	اصول اقدامات اجتماع میزبان.....
۲۳۶	کیفیت پیشنهادهای تعدیل و جبران.....
۲۳۸	طراحی نظام اجرا و نظارت.....
۲۴۳	نتیجه گیری.....
۲۴۵	فصل هشتم: ماهیت مشارکتی اتا.....

۲۴۶ اتای مشارکتی
۲۴۹ اتا و عقلانیت دمکراتیک
۲۵۳ آسیب‌های مشارکت
۲۵۷ فصل نهم: چالش‌ها و فرصت‌های توسعه‌ی اتا
۲۵۷ موانع توسعه‌ی اتا
۲۶۰ زمینه‌های حقوقی - قانونی
۲۶۳ موانع در نظام علمی
۲۶۵ کیفیت گزارش‌های اتا
۲۶۶ محیط و داده‌های کشورهای
۲۶۷ موانع بوروکراتیک
۲۶۸ طرح‌محور شدن اتا
۲۶۹ تکنیک‌محور شدن اتا
۲۷۰ ضعف پژوهش کیفی در ایران
۲۷۰ فقدان مطالعات مؤثر در گذشته
۲۷۱ ضعف پژوهش بین‌رشته‌ای
۲۷۱ خطر دولتی شدن اتا
۲۷۲ فقدان مطالعات پس از اجرا
۲۷۳ نظام ارزش‌های اجتماعی
۲۷۴ فرصت‌های توسعه‌ی اتا
۲۷۵ پیشنهادهایی برای توسعه‌ی اتا
۲۷۷ سخن آخر: اتا به مثابه بینش جامعه‌شناختی
۲۸۱ ضمائم
۲۸۳ ضمیمه ۱ عرصه‌های تأثیرپذیری اجتماعات
۲۸۷ ضمیمه ۲ اتا و شاخص‌های کیفیت زندگی اجتماعی
۲۹۰ ضمیمه ۳ اجرای اتا در خصوص سیاست‌ها
۲۹۴ ضمیمه ۴ کاربرد اتا در برنامه‌ریزی کاربری اراضی
۲۹۸ ضمیمه ۵ اصول نظارت بر مطالعات اتا
۳۰۷ ضمیمه ۶ تحلیل جنسیتی: اتا و صدای حاشیه‌ای زنان
۳۱۰ ضمیمه ۷ نمونه‌های اتای مشارکتی
۳۱۵ کتابنامه

پیشگفتار

اهمیت و ضرورت ارزیابی تأثیر اجتماعی

من قریب دو دهه قبل و زمانی که هنوز دهه جهانی توسعه فرهنگی به پایان نرسیده و اشتیاق به انتشار آثاری درباره توسعه فرهنگ مدار بسیار بیشتر بود، کتابی با عنوان **راهبردهای عملی توسعه فرهنگی** (یونسکو، ۱۳۷۹) را ترجمه کردم و ناشر خواست تا برای پشت جلد کتاب عبارتی بنویسم که راهنمای خریداران برای پی بردن به محتوای آن باشد. برداشت خودم از اغراض مدافعان توسعه فرهنگی را در این عبارت خلاصه کرده و در پشت جلد نوشتم.

توسعه واقعی چندبعدی و بی گمان محصور در دایره ارزش هاست. عاملانش مردمند و گستره نیازمندی های واقعی همین مردم است که جهت و محتوای توسعه را تعیین می کند. در زمره مقولات کیفی است و «شهووت افزودن شاخص های کمی» گاه فریبی بیش نیست. غایت توسعه، شادی، و شادی پیوستاری از بهره مندی مادی تا تعالی معنوی، تا عرفان، تا لذت پایبندی به ارزش های انسانی، تاریخی و فرهنگی است. توسعه ریشه در سنت دارد، آن هم سنت به معنای شناختی

آگاهانه از عناصر اصیل تاریخ، فرهنگ، محیط‌زیست، دانش و احساس یک ملت. و توسعه در خدمت ماست و نه ما قربانی بدل‌های کاذبی از آن.

این کتاب که چاپ اول آن در سال ۱۳۸۹ منتشر شد، تلاش برای شرح و بسط ایده‌ای است که پشت جلد آن کتاب نوشتم و شناسایی ابزارهایی برای نیل به سوی توسعه‌ای است که موصوف چنان وصفی باشد. توسعه تا زمانی که با اهدافی کمی و برای رسیدن به سطوح بالاتر رشد اقتصادی تعریف می‌شد و ارقام نرخ رشد درآمد سرانه، تولید ناخالص ملی و میزان سرمایه‌گذاری تنها شاخص‌های سنجش توسعه بودند، به ابزارهای بسط‌یافته در علوم اقتصادی برای برآورد اثرات خود مجهز بود، لیکن قریب سه دهه است که با برداشت‌های متفاوتی از توسعه مواجه هستیم که معنای دیگری برای آن رقم زده‌اند، اگرچه هنوز عرصه جولان برداشت‌های صرفاً اقتصادی از توسعه وسیع است. این کتاب نشان می‌دهد که اگر مفهومی انسانی - اجتماعی‌تر از توسعه در طول چهار دهه گذشته بسط یافته و دلالت‌های ناشی از این مفهوم جدید، دغدغه‌های دیگری برای تحلیل توسعه ایجاد کرده است، چگونه می‌توان ابزاری برای حرکت به سوی تحقق دلالت‌های این مفهوم جدید تدارک دید و فاصله وضع موجود را با آنچه مطلوب است برآورد کرد.

الزامات عملی مقوم ایده این کتاب بسیار بیشتر از زمان انتشار چاپ اول آن محسوس و ملموس شده‌اند. من همین امروز که این سطور را می‌نویسم چندین مصداق از پیامدهای اجتماعی مستقیم و غیرمستقیم سیاست‌ها، برنامه‌ها و اقدامات توسعه‌ای را سراغ دارم که جامعه ایران را به شدت درگیر و در نهایت به صورت معضلات اجتماعی بروز کرده‌اند. رئیس‌جمهور حسن روحانی دیروز پنج اسفند هزار و سیصد و نود و پنج با بالاگرفتن نارضایتی اجتماعی ناشی از بروز پدیده ریزگردها و همراه‌شدن آن با قطع برق و آب در استان خوزستان به همراه شماری از وزرای خود راهی این استان شده است. بدیهی

است که در مواجهه با پدیده‌ای نظیر ریزگردها که عللی ساختاری و درازمدت دارند، هیئت دولتی بلندپایه قادر به کار خاصی نیست و این‌گونه سفرها اگرچه توأم با تصمیماتی برای مقابله با پدیده‌های مخرب محیط‌زیستی هستند، اما بیشتر برای آرام کردن مردم و پیشگیری از بروز تنش‌های بیشتر انجام می‌شوند. سؤال مهمی که امروز جامعه باید به آن پاسخ دهد این است که آیا زمانی که سدها، مزارع توسعه کشت نیشکر، مجتمع‌های صنایع آب‌بر، توسعه کشاورزی فراتر از حد توان اکولوژیک منطقه، خشکاندن تالاب‌ها برای عملیات صنعتی و استخراج نفت و سایر اقدامات در خوزستان انجام می‌شود، ارزیابی دقیقی از پیامدهای محیط‌زیستی آن‌ها و نارضایتی اجتماعی ناشی از آن‌ها صورت گرفت؟

سؤال درباره ارزیابی تأثیر اجتماعی را می‌توان از آنچه امروز در استان خوزستان می‌گذرد فراتر برد و پرسید آیا به هنگام تصمیم‌گیری درباره طرح هدفمندی یارانه‌ها، طرح تحول جامع نظام سلامت، صدور دفترچه بیمه سلامت ایرانیان برای حدود یازده میلیون نفر، تصمیم به توسعه کمی آموزش عالی، تصمیم برای بارگذاری جمعیتی در شهر تهران، فروش تراکم و صدور مجوزهای ساخت‌وساز در این شهر در مقیاس گسترده، بومی‌گزینی دانشجویان، تلاش برای کم‌کردن سن بازنشستگی زنان، ایجاد مناطق آزاد تجاری، و ساخت پروژه عظیم مسکن مهر، ارزیابی تأثیر اجتماعی انجام شده است؟

بگذارید از میان همه اقدامات فوق که تأثیرات ماندگاری بر جامعه ایرانی و مشکلات امروز آن داشته‌اند، فقط به یک مورد نگاه دقیق‌تری بیندازیم. کمیسیون اصل ۹۰ مجلس شورای اسلامی در ۲۵ مهر ۱۳۹۵ گزارش خود درباره مسکن مهر را منتشر کرد. من فقط هفت مورد از مهم‌ترین مندرجات این گزارش را که بیانگر انتقادات به این طرح نیز هست در ادامه آورده‌ام.

۱. واگذاری اراضی نامناسب برای احداث مسکن مهر (خارج از محدوده، در دامنه کوه، شیب نامناسب و ...) به دلیل ضعف مطالعه در مکانیابی اراضی که در نهایت باعث بالارفتن هزینه‌های آماده‌سازی و قیمت تمام‌شده مسکن مهر شده است.

۲. ضعف خدمات زیربنایی و روبنایی لازم از جمله آب، برق، فاضلاب، بیمارستان، مدرسه، فضای سبز و...
 ۳. برخی نیازسنجی‌های انجام شده برای استان‌ها با واقعیت موجود (از قبیل تعداد متقاضیان یا واجدین شرایط و...) مطابقت ندارد.
 ۴. متقاضی نداشتن تعداد ۶۶۸۵۲ واحد از پروژه‌های مسکن مهر که در نتیجه سهم آورده متقاضیان از هزینه‌های اجرای تأسیسات زیربنایی پروژه‌های مزبور را افزایش داده است.
 ۵. عدم توجه به ضرورت آمایش سرزمین و جانمایی آمایش جمعیت در مکانیابی اراضی برخی از شهرهای جدید.
 ۶. این کار از لحاظ فرهنگی نشانه‌ای از حاشیه‌نشینی فرهنگی است که امروز گریبانگیر شهرهای بزرگ شده است. از نظر اجتماعی و امنیتی نیز، تجمع یک صنف در محدودهای خاص تبعاتی را به دنبال خواهد داشت.
 ۷. عدم ارائه خدمات مناسب زیربنایی و روبنایی توسط دستگاه‌های خدمات رسانی، وجود واحدهای مازاد فاقد متقاضی، عدم نظارت کافی و حسابرسی از طریق ادارات کل تعاون، کار و رفاه اجتماعی بر تعاونی‌های مسکن، ضعف توان تخصصی و فنی برخی تعاونی‌ها و سوء مدیریت مالی، صدور و تحویل دفترچه‌های اقساطی به متقاضیان بدون تحویل واحدهای مسکن مهر و... می‌باشد که موارد اختلاف پیمانکاران و سوء استفاده مالی افراد ذی‌مدخل در پروژه‌های تعاونی‌ساز در مراجع قضایی مطرح شده است.
- سؤال این است که آیا آن دسته انتقادات که دارای بعد اجتماعی است یا مسائلی که منجر به مسائل اجتماعی در این پروژه است از طریق «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» قابل شناسایی نبوده است؟ آیا پیش‌بینی برخی از این مشکلات، پیش از شروع پروژه امکان‌پذیر نبود؟ آیا تجارب جهانی در زمینه ساخت مجتمع‌های مسکونی موجود نبود؟ آیا به‌طور مشخص ارزیابی تأثیرات اجتماعی نمی‌توانست مسائلی نظیر تمرکز فقر، توسعه حاشیه‌نشینی و عرضه بیش از تقاضا را در پروژه مسکن مهر آشکار سازد؟

احمد خلیلی و همکارانش^۱ (۱۳۹۳) بر اساس مرور ادبیات به ۶۳ شاخص ارزیابی مسکن مهر می‌رسند و به‌طور کلی این شاخص‌ها برای ارزیابی مسکن مناسب هستند (ص ۸۵). پانزده شاخص اندازه مسکن، سازمان فضایی، کیفیت فضای شهری، تراکم مسکونی، دسترسی به مراکز فرهنگی و تفریحی، تجاری، آموزشی، بهداشتی و درمانی، و اداری، درآمد خانوارهای ساکن، تأمین اشتغال ساکنان، فاصله محل سکونت تا محل کار، تعجاس اجتماعی، میزان نیاز به مسکن، و میزان امنیت در برابر جرم و جنایت شهری - از میان ۶۳ شاخص مذکور مستقیماً با مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی اقدامات توسعه‌ای ارتباط دارند. آیا طراحی و اجرای مسکن مهر با در نظر گرفتن مطالعات دقیق درباره این شاخص‌ها و مهم‌تر از آن، با در نظر گرفتن مشخصات محلی پروژه‌ها که تأثیراتی بر هر شاخص دارد انجام شد؟

سؤالاتی مشابه آنچه در خصوص مسکن مهر طرح می‌شود برای سایر اقدامات دارای ابعاد و پیامدهای گسترده اجتماعی و فرهنگی نیز قابل طرح است و برای آن‌که بیشتر بر این ابعاد آگاه شویم خوب است به برخی ملاحظات مربوط به ارزیابی تأثیر اجتماعی که انجمن بین‌المللی ارزیابی تأثیر مد نظر دارد توجه کنیم. فرانک ونکلی و همکارانش (Vanclay, Esteves, Aucamp & Franks, 2015) کتابی با عنوان **ارزیابی تأثیر اجتماعی: راهنمای ارزیابی و مدیریت تأثیرات اجتماعی پروژه‌ها**^۲ منتشر کرده‌اند که می‌توان آن را آخرین و کامل‌ترین جمع‌بندی روش‌شناختی و تشریح رویکردهای ارزیابی تأثیر اجتماعی نیز دانست. توجه کتاب به ارزیابی تأثیر اجتماعی از منظر حقوق بشر، رضایت جوامع میزبان اقدامات توسعه‌ای و مخاطرات اجتماعی ناشی از اقدامات توسعه‌ای بسیار جالب توجه است. ایده اصلی در بحث رضایت آزادانه آن است که اجتماعات میزبان اقدامات

۱. خلیلی، احمد. و همکاران (۱۳۹۳)، «ارزیابی سیاست‌های مسکن مهر در ایران و ارائه راهکارهایی برای بهبود آن»، فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۱۳، صص ۹۲-۸۳.
 ۲. این کتاب را سلیمان پاک‌سرشت به فارسی ترجمه کرده و به‌زودی توسط نشر شهر منتشر خواهد شد.

توسعه‌ای باید از حق تعیین سرنوشت خود برخوردار شوند. واقعیت این است که تقلیل دادن حق تعیین سرنوشت به آنچه صرفاً از طریق صندوق‌های رأی رقم می‌خورد بسیار تقلیل‌گرایانه است. جامعه به ابزارهایی بسیار فراتر از صندوق رأی برای دست‌یافتن به حق تعیین سرنوشت نیاز دارد. آیا برگزاری انتخابات شورای شهر، انتخاب شهردار و نهایتاً بی‌عمل شدن در قبال سیاست‌ها و اقدامات شهرداری را می‌توان مصداقی از حق تعیین سرنوشت تلقی کرد؟ آیا حق شهروندان نیست که از پیامدهای هر اقدامی در حیطه مدیریت شهری بر زندگی خود آگاه شوند؟

رویکرد مبتنی بر حقوق بشر، چهارچوب مفهومی و رویه‌ای برای تضمین ترویج و حفظ حقوق بشر در سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌هاست. هدف این رویکرد آن است که (۱) حقوق بشر و اصول آن را به مؤلفه مرکزی هر اقدامی تبدیل کند، (۲) پاسخگویی و شفافیت صاحبان تکالیف را در قبال صاحبان حقوق مطالبه کند؛ (۳) توانمندسازی و ظرفیت‌سازی صاحبان حقوق را تقویت کند؛ (۴) مشارکت معنی‌دار صاحبان حقوق را در فرایندهای توسعه‌ای و مداخلات برنامه‌ریزی‌شده به عنوان یک حق ذاتی و رسمیت‌یافته، تضمین کند و صرفاً به تجارب برتر در این خصوص اکتفا نکند و (۵) مشارکت^۱ غیرتبعیض‌آمیز صاحبان حقوق و اولویت گروه‌ها و افراد حاشیه‌ای و آسیب‌پذیر (مانند زنان، سالمندان، کودکان و جوانان، اقلیت‌ها و مردمان بومی) را در تصمیم‌گیری‌ها تضمین کند (P. ۷). چنان‌که در سراسر کتاب خواهید دید، این‌ها همان مقولاتی هستند که ارزیابی تأثیر اجتماعی به طرق مختلف به دنبال تحقق آن‌هاست.

تصمیم‌گیری درباره اقدامات توسعه‌ای معمولاً بدون توجه به مخاطرات اجتماعی و غیرفنی آن‌ها صورت می‌گیرد. منظور از مخاطره اجتماعی طبق تعریف بانک جهانی، احتمال تأثیر یک مداخله در ایجاد، تشدید و تعمیق نابرابری یا تضاد اجتماعی، تأثیر نگرش‌ها و کنش‌های ذی‌نفعان کلیدی بر

ممانعت از تحقق نتایج توسعه، و عدم بهره‌مندی ذی‌نفعان کلیدی از اهداف توسعه و ابزارهای دستیابی به آن است. مخاطره اجتماعی از نظر بانک جهانی، هم شامل تهدیدهای معطوف به موفقیت پروژه و هم مخاطرات ناشی از امور اجتماعی پروژه است که ممکن است به نوبه خود به تهدید پروژه تبدیل شوند. مخاطره اجتماعی از منظر مؤسسات تجاری، همان مخاطرات تجاری (مانند هزینه‌های اضافی) شرکت‌ها هستند که ریشه در تأثیرات اجتماعی یا مشکلات اجتماعی ناشی از پروژه، مانند هزینه‌های پیش‌بینی‌نشده برای کاهش آثار منفی،^۱ طرح دعاوی قضایی یا جبران خسارات در آینده، اعتصابات کارگری، اقدام متقابل در برابر خرابکاری‌ها، و آسیب شهرتی دارند.

ارزیابی تأثیر اجتماعی به‌مثابه کاربستی از علوم اجتماعی مدرن با رویکرد بین‌رشته‌ای، ظرفیت‌های خوبی برای محقق‌کردن شرایط رعایت حقوق بشر، افزایش رضایتمندی جوامع انسانی، اجتناب از تحمیل هزینه‌های ناشی از مخاطرات اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی دارد. ارزیابی تأثیر اجتماعی را می‌توان از موضع یکی از تحولات اخیر در سپهر حقوقی و سیاسی جامعه ایران نیز بررسی کرد. حسن روحانی، رئیس‌جمهور، در اواخر آذر ۱۳۹۵ متنی را با عنوان «منشور حقوق شهروندی» منتشر کرد. این متن که حقوق شهروندی را در ۱۲۰ ماده تشریح می‌کند و دولت را به رعایت آن‌ها متعهد می‌سازد، مستقیماً به برخی نتایج کاربست ارزیابی تأثیر اجتماعی اشاره دارد. بندهای متعددی از منشور زمانی زمینه تحقق خواهند داشت که پیامدهای اجتماعی اقدامات توسعه‌ای بررسی شده و برخی اقدامات برای رسیدن به پیامدهای مثبت مطالعه‌شده طراحی شوند. مواد زیر را برای مثال مد نظر قرار دهید:

ماده ۸. اعمال هرگونه تبعیض ناروا به‌ویژه در دسترسی شهروندان به خدمات عمومی نظیر خدمات بهداشتی و فرصت‌های شغلی و آموزشی ممنوع است. دولت باید از هرگونه تصمیم و اقدام منجر به فاصله طبقاتی و تبعیض ناروا و محرومیت از حقوق شهروندی، خودداری کند.

ماده ۱۱. زنان حق دارند در سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری، مدیریت، اجرا و نظارت، مشارکت فعال و تأثیرگذار داشته و بر اساس موازین اسلامی از فرصت‌های اجتماعی برابر برخوردار شوند.

ماده ۱۳. هر شهروندی حق دارد از امنیت جانی، مالی، حیثیتی، حقوقی، قضایی، شغلی، اجتماعی و نظایر آن برخوردار باشد. هیچ مقامی نباید به نام تأمین امنیت، حقوق و آزادی‌های مشروع شهروندان و حیثیت و کرامت آنان را مورد تعرض و تهدید قرار دهد. اقدامات غیرقانونی به نام تأمین امنیت عمومی به‌ویژه تعرض به حریم خصوصی مردم ممنوع است.

ماده ۹۱. حق شهروندان است که از محیط زندگی عاری از آسیب‌های فردی و اجتماعی از جمله مواد مخدر و روان‌گردان برخوردار باشند. گروه‌های آسیب‌پذیر و مددجویان از اقدامات مؤثر دولت در زمینه توانمندسازی، امید به زندگی و اعمال سیاست‌های تأمینی برخوردار می‌شوند.

ده‌ها ماده دیگر از منشور حقوق شهروندی را نیز می‌توان ذکر کرد که مستقیم یا غیرمستقیم تحت تأثیر پیامدهای اجتماعی اقدامات توسعه‌ای و از جمله سیاست‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌های دولت یا بخش خصوصی قرار دارند. مشارکت اجتماعی زنان، توسعه نابرابری ناشی از اقدامات توسعه‌ای خاص، تأثیرات اجتماعی ناخوشایند نظیر توسعه جرم و جنایت، و تأثیرات محیط‌زیستی مخرب که بر نسل‌های حاضر و آینده اثر می‌گذارند، مصادیقی هستند که در ارزیابی تأثیر اجتماعی مد نظر قرار دارند. این توضیحات آشکار می‌سازد که می‌توان ارزیابی تأثیر اجتماعی را ابزاری برای تحقق منشور حقوق شهروندی نیز به حساب آورد.

ساختار کتاب

فصل اول نشان خواهد داد که سیر تاریخی مفهوم توسعه به جایی رسیده که نه فقط شاخص‌های کمی اقتصادی، بلکه محیط‌زیست، ویژگی‌های جمعی اجتماع میزبان توسعه، روابط اجتماعی انسان‌ها، داوری مردم درباره اقدامات توسعه‌ای، تاریخ و هویت انسان و جامعه، یعنی همه عناصری که اسباب شادی انسان، در

مفهومی گسترده، را فراهم می‌سازند، در تعریف این مفهوم و شکل دادن به هرگونه داوری درباره تأثیرات آن سهیم شده‌اند. ما به این ترتیب مشخص می‌کنیم که درباره چه چیزی سخن می‌گوییم و بر چه اساسی به ارزیابی توسعه و تأثیرات آن می‌پردازیم.

فصل دوم به دنیای شهر قدم می‌گذارد. چند دهه از زمانی که شهر تنها کالبدی فضایی تلقی می‌شد گذشته است. شهر مدت‌هاست که در آمیختگی خود با جامعه را بروز داده و تلقی‌ای غیرفضایی و بیشتر اجتماعی از توسعه شهری آشکار شده است. شهرهای ناپایدار و گرفتار در انواع دشواری‌ها سال‌هاست که ناکارآمدی نگاهی از موضع کالبد فضایی را جلوه‌گر ساخته‌اند و ناگزیریم جایگاه انسان، مفهوم‌ها و ارزش‌های‌اش را در شهر بیابیم.

فصل دوم محصول تعامل ضرورت‌های کاربردی و نظری است. ابتدا، به هنگام نگارش این کتاب، قرار بود تنها راهنمایی برای اجرای تحقیقات «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» طرح‌های توسعه و اقدامات عمرانی شهرداری‌ها نوشته شود ولی مثل خیلی از ایده‌های دیگر متحول شد و به قالب کنونی درآمد. تعریف ابعاد اجتماعی شهر و تدوین چهارچوبی برای نگرش اجتماعی به توسعه شهری و تأثیرات آن برای چنان کاربستی ضروری می‌نمود. شهر، از سوی دیگر، کانون زندگی اجتماعی مدرن است و نمی‌توان توسعه را بدون لحاظ کردن شهر و طرح‌های توسعه شهری تصور کرد. جورج زیمل معتقد بود «شهر مدرن یک هویت فضایی با نتایج جامعه‌شناختی نیست، بلکه هویتی جامعه‌شناختی است که به نحو فضایی شکل گرفته است» (باکاک، ۱۳۸۱: ۲۴). این هویت جامعه‌شناختی ناگزیر بازتاب بسط ایده‌های ما درباره زندگی اجتماعی نیز خواهد بود و پرداختن به آن، محمل مناسبی برای پیگیری ایده‌هایی است که در فصل اول درباره معنای جدید توسعه بیان می‌شوند. فصل دوم از همین رو مقولات پایداری، کیفیت زندگی، عدالت اجتماعی و تأثیرات اجتماعی اقدامات توسعه‌ای در محیط‌های شهری را بررسی می‌کند. طرح این مباحث در فصل دوم بیشتر مدخلی برای طرح مسئله‌ای مهم، یعنی ضرورت بررسی ابزارهایی است که به ما امکان می‌دهند ملزومات توسعه پایدار را بررسی و تحلیل کنیم.

فصل سوم به مقدمات بحث درباره دانش «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» می‌پردازد. اگر توسعه پایدار مطلوب باشد، آنگاه به ابزارهایی نیازمندیم که به کمک آن‌ها بتوانیم نشان دهیم الزامات سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌هایی که قصد دارند توسعه پایدار را محقق سازند چیست. هر حوزه از دانش می‌تواند سهمی در تدارک دیدن ابزارهای تحلیل پایداری داشته باشد. علوم اجتماعی نیز می‌توانند بر اساس دیدگاه خود و همچنین تعاملی بین‌رشته‌ای، سهمی بسزا در این میان ایفا کنند. حوزه تحقیقاتی «ارزیابی تأثیرات اجتماعی»^۱ از دل کاربست نظریه و روش علوم اجتماعی در تحلیل سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های توسعه پدید آمده است. فصل سوم چستی این دانش، تاریخچه مختصری از تکوین و بسط آن، عرصه‌های انجام مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی، تأثیراتی را که پیامد اقدامات توسعه‌ای هستند و محتاج به مطالعه ارزیابی تأثیرات اجتماعی هستند، و جایگاه نظریه در ارزیابی تأثیرات اجتماعی را بررسی می‌کند.

این کتاب در کنار تلاش برای نگریستن از زاویه‌ای خاص به مقوله توسعه پایدار و معرفی یکی از ابزارهای علمی موجود برای ارزیابی ملزومات اجتماعی توسعه پایدار، با هدف فراهم آوردن نوعی وحدت رویه در کاربرد مفاهیم و همچنین روش‌های اجرای مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی تدوین شده است. عبارت مخفف SIA را به جای عبارت Social Impact Assessment در زبان انگلیسی به کار می‌برند. این ترکیب سه حرفی مخفف، ضمن تسهیل در کاربرد عبارت، نقشی نیز در ایجاد وحدت رویه در کاربرد این مفهوم داشته است. من نیز از واژه «اتا»^۲ به عنوان مخفف مفهوم «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» استفاده

1. Social Impact Assessment (SIA)

۲. این عبارت مخفف را اولین بار در کارگاه‌های آموزشی که با کمک اداره کل مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران در مرداد ۱۳۸۸ درباره «ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها» بر پا شد، به حاضرین در کارگاه معرفی کرده و به کار بردیم. گسترش سریع این مفهوم و کاربرد آن حتی در سایت‌های اینترنتی نشان داد که کاربرد آن چیزی بیش از صرفه‌جویی در بیان یک عبارت طولانی است. این ترکیب مخفف نوعی هویت خاص ایجاد کرد که برای تعریف و بسط یک حوزه نوپا در کشور موهبتی تلقی می‌شود. این عبارت، هدف وحدت رویه در کاربرد مفاهیم و نهادینه کردن ارزیابی تأثیرات اجتماعی در ایران را تسهیل کرده است.

می‌کنم و بالاخص از فصل سوم به بعد این ترکیب مخفف جایگزین عبارت «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» می‌شود.

فصول اول، دوم و سوم، بخش اول این کتاب را تشکیل می‌دهند. این بخش در مجموع توسعه پایدار، توسعه پایدار در محیط شهری و نهایتاً اتا به منزله دانش و ابزار تحلیل اجتماعی توسعه پایدار و الزامات آن را معرفی کرده و زمینه‌های بحث درباره بخش دوم یعنی روش‌شناسی انجام مطالعات اتا را فراهم می‌کند. قسمت پایانی فصل سوم، طرحی از مراحل متوالی مطالعات اتا ارائه می‌کند که مبنای توالی و الگوی روش‌شناختی مد نظر این کتاب نیز هست.

فصل چهارم سه مرحله «ارزیابی نیاز»، «ارزیابی نیاز به اتا» و «توصیف اقدام توسعه‌ای» را که روی هم بخش آماده‌سازی برای ارزیابی خوانده شده‌اند را معرفی می‌کند و در اصل سه مرحله از الگوی یازده مرحله‌ای ارائه شده برای مراحل متوالی اتا را تشریح خواهد کرد. فصل پنجم یکی از مهم‌ترین مراحل اتا یعنی «دامنه‌یابی» یا تعریف ابعاد مختلف حدود و مرزهای مطالعه اتا را به تفصیل بررسی می‌کند. فصل ششم مراحل «جمع‌آوری داده‌های پایه‌ای»، «برآورد اولیه تأثیرات» و «گزینش تأثیرات مهم» اقدامات توسعه‌ای را تشریح می‌کند. این فصل در واقع شرحی است درباره این که چگونه می‌توان بر مبنای داده‌های جمع‌آوری شده، برآوردهای صورت‌گرفته و مطالعاتی که درباره برخی از مهم‌ترین تأثیرات احتمالی اقدامات توسعه‌ای صورت می‌گیرد، گزینه‌های مختلف اقدام را که پیش رو قرار دارند ارزیابی کرد.

فصل هفتم بخشی دیگر از اتا را تشریح می‌کند که بیشتر ناظر بر به‌کار بستن یافته‌های آن است. هر مطالعه اتا در نهایت باید پیشنهاداتی برای تقویت پی‌آمدهای مثبت یک اقدام توسعه‌ای و کاستن از عواقب منفی آن ارائه دهد. به‌علاوه فقط پیشنهادات کافی نیستند بلکه بنا به اندازه و گستره اقدامات توسعه‌ای، ارائه سازوکارهایی برای اجرای پیشنهادات و نظارت بر اجرای پیشنهادات نیز ضروری است. فصول بخش دوم کتاب می‌کوشند تا نقیصه عمده کتاب‌های موجود را که تقریباً فقط به سرفصل‌های روش‌شناسی اتا اشاره

می‌کنند، تا حدودی رفع نمایند.^۱ اما قطعاً این هدف در یک کتاب دست‌یافتنی نیست. تشریح برخی از تکنیک‌هایی که در مطالعات اِتا کاربرد دارند به متون و حتی تخصص‌های جداگانه‌ای نیاز دارد که کوشش شده زمینه‌های کار در این حوزه‌ها تصریح شود.

بخش سوم و پایانی کتاب، به یکی از مبانی بسیار مهم اِتا یعنی مشارکت، و همچنین چالش‌ها و فرصت‌هایی که پیش روی توسعه اِتا است می‌پردازد. هر مطالعه اِتا نیازمند جلب مشارکت کسانی است که تحت تأثیر سیاست، برنامه یا طرح توسعه‌ای تحت مطالعه قرار می‌گیرند. برخی متون جلب مشارکت این گروه را که ذی‌نفعان خواننده می‌شوند، اولین مرحله اِتا دانسته‌اند. ما در الگویی که برای تدوین این کتاب در نظر گرفته‌ایم، مبحث مشارکت را به دلیل اهمیت آن در فصل جداگانه‌ای گنجانده‌ایم و به نوعی آن را نه مرحله‌ای از مراحل، بلکه بستر کلی اجرای همه مراحل اِتا دانسته‌ایم. اِتا رویکرد، روش و ابزاری مشارکتی است و نمی‌توان یک مرحله جلب مشارکت عمومی برای آن قائل شد بلکه باید مشارکت را کانون و بستر تحقق آن دانست.

فصل دوم از بخش پایانی کتاب تحت عنوان «چالش‌ها و فرصت‌های توسعه اِتا» به بررسی برخی مسائل نظیر موانع توسعه اِتا بالاخص در ایران، سازوکارهای نهادینه‌کردن اِتا، و کاستی‌های متداول مطالعات موجود اختصاص یافته است. البته باید خاطر نشان کرد که اِتا دانش، روش و ابزاری نوپا در ایران است که هنوز مطالعات آن گسترش نیافته و از همین رو بخش مهمی از چالش‌ها و فرصت‌هایی که در عمل آشکار می‌شوند، روشن نشده است. گفتاری درباره رابطه اِتا و مفهوم بینش جامعه‌شناختی سی‌رایت میلز، پایان‌بخش این اثر است. کتاب شامل بخش ضمائم نیز هست که نمونه‌هایی از مطالعات موردی و شاخص‌ها و متغیرهایی که برای اِتا از آن‌ها استفاده می‌شود در آن گرد آمده است. کتاب از آن‌جا که به منزله راهنمایی برای انجام مطالعات

۱. استولپ این ویژگی را در خصوص عمده کتاب‌های نوشته‌شده در کشورهای توسعه‌یافته نیز صادق می‌داند. (استولپ، ۱۳۸۸: ۳۱۴)

اتا تدوین شده است، کوشیده‌ایم تا ضmann آن نیز زمینه‌های کاربردی آن را تقویت کنند.

ضمیمه شماره ۵ که کوشش شده در آن نکاتی درخصوص نظارت بر مطالعات اتا ارائه شود، از اهمیت خاصی نسبت به بقیه برخوردار است. اتا به مانند هر مطالعه دیگری، باید تحت نظارت باشد و بعد از انجام گرفتن مطالعه، توسط ناظر یا ناظرانی که از ابتدا مطالعه را زیر نظر داشته‌اند ارزیابی شود. معیارها و اصول نظارت بر مطالعات اتا نیز در این ضمیمه بررسی شده است.

ذکر یک نکته درخصوص اهمیت نظارت بر انجام مطالعات اتا بسیار ضروری است. اتا اگرچه برآمده از دل علوم اجتماعی و دانشی میان‌رشته‌ای است، لیکن در ترکیبی جدید و با مقاصد نظری و کاربردی خاص خود به‌تازگی در ایران به‌کار گرفته می‌شود. آینده این حوزه از مطالعات بین‌رشته‌ای توسعه را شیوه مواجهه محققان اتا با آن تعیین می‌کند. واقعیت این است که مشاوران فنی و مجریان اقدامات توسعه‌ای هنوز نگرشی منفی و گاه بسیار ساده‌انگارانه نسبت به عامل‌های اجتماعی مؤثر بر اقدامات توسعه‌ای دارند و هنوز مقاومت‌های جدی در برابر استفاده از اتا برای لحاظ‌کردن متغیرهای اجتماعی در اقدامات توسعه‌ای وجود دارد. اتا در نظر این گروه، فعالیتی زمان‌بر و هزینه‌زاست که فایده خاصی بر آن مترتب نیست، اگرچه در واقع هزینه مطالعات اتا درخصوص طرح‌های عمرانی یا سیاست‌هایی که اعمال می‌شوند در مقایسه با هزینه اجرایی خود این طرح‌ها و سیاست‌ها، بسیار کوچک و حتی قابل چشم‌پوشی است. کیفیت انجام مطالعات اتا مشخص می‌کند که این نگرش سبب ممانعت از تداوم مطالعات اتا خواهد شد یا آن‌که تمایل به آن و بهره‌گیری از دستاوردهایش افزایش خواهد یافت.

محققان اجتماعی و عمل‌ورزان اتا می‌توانند با انجام تحقیقاتی ضعیف و بدون روش‌شناسی مدون، سبب دلزدگی مجریان اقدامات توسعه‌ای از اتا و تأیید فرضیه زمان‌بری و هزینه‌زایی بیهوده این مطالعات شوند، یا آن‌که با انجام تحقیقاتی روشمند و توأم با لحاظ‌کردن ملاحظات کاربردی، راه را برای

تقویت اتا در ایران بگشایند. نگارنده امیدوار است این کتاب سهمی در تعریف و تدقیق اتا و ممانعت از دچار شدن آن به سرنوشت بقیه انواع مطالعاتی که برای مدتی توجه‌ها را جلب می‌کنند و در نهایت کنار نهاده می‌شوند داشته باشد.

من در این کتاب کوشیده‌ام تا اهم ایده‌ها و روش‌های به‌کار رفته در ارزیابی تأثیرات اجتماعی را که در جهان از آن‌ها استفاده شده است تا حد ممکن پیش روی خواننده تصویر کنم و تلاش کردم هیچ اثر مهمی در زمینه ارزیابی تأثیرات اجتماعی از محدوده بررسی بیرون نماند. همچنین کوشش شده است رویکردی روش‌شناختی به اتا و تلاش برای تدوین رویه‌ای واحد برای این‌گونه مطالعات، به هزینه دورماندن از مباحث و تأکیدات نظری‌ای که پشتوانه اتا هستند تمام نشود.

این کتاب توانمندی‌های اتا را معرفی می‌کند، اما چنان‌که در آخرین بخش کتاب به تفصیل بیان شده است، توسعه اتا با موانع بسیاری نیز روبه‌روست. اتا برای پرداختن به بسیاری از مشکلات برنامه‌ریزی و عملیات توسعه کارآمد است، اما ارائه جلوه‌ای غیرواقعی و اغراق‌آمیز از آن، جز ناامیدی زود هنگام از دستاوردهای آن ثمری نخواهد داشت. اتا بخشی از خرد انتقادی است و البته علاوه بر نقد فرایند توسعه، ابعاد ایجابی حرکت به سوی وضعیتی بهتر را نیز آشکار می‌سازد. اتا نیز به مانند هر اندیشه و ابزار دیگری، در تعاملی پیچیده با ارکان مختلف جامعه خود عمل می‌کند، و بسیار مهم است که قضاوت درباره قوت‌ها و ضعف‌های آن، بر بستر جامعه‌ای که اتا قرار است در آن عملی شود صورت گیرد.

ذکر دو نکته در خصوص عنوان کتاب و مثال‌های مندرج در آن نیز ضروری است. ارزیابی تأثیرات اجتماعی در همه اقدامات توسعه‌ای اعم از سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها ضرورت و کاربرد دارد. من در سراسر این کتاب نیز بر این نکته تأکید کرده و کوشیده‌ام روش‌شناسی اتا را چنان ارائه نمایم که بتوان بر مبنای آن تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها و برنامه‌ها را نیز ارزیابی کرد. این کتاب لیکن در نهایت به گونه‌ای سامان یافته که مثال‌های ارائه‌شده و نوع

طرح مباحث، زمینه بیشتری برای تناسب این کتاب با ارزیابی تأثیرات اجتماعی طرح‌های توسعه فراهم آورده است. لذا اگرچه در ابتدا عنوان «ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها» انتخاب، اما در نهایت به عنوان «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» اکتفا شده است تا کتاب مدعایی بیش از آنچه در آن است نداشته باشد.^۱

مندرجات فصل دوم احتمالاً این انتظار را در خواننده ایجاد می‌کند که در ادامه کتاب نیز همه مطالب بر محور توسعه پایدار شهری سامان یابد و بالاخص خواننده منتظر است تا همه مثال‌ها و نمونه‌های ذکر شده در کتاب با محوریت مسئله توسعه پایدار شهری صورت گیرد. این کتاب لیکن در درجه اول به‌مثابه راهنمایی برای آشنایی با «ارزیابی تأثیرات اجتماعی» نوشته شده است و از همین رو مدعی ارائه راهکارهایی برای کاربرد ارزیابی تأثیرات اجتماعی در همه اقدامات توسعه‌ای است. بنابراین محدود کردن همه مثال‌ها و رویکرد کلی کتاب به مسائل توسعه شهری معقول نمی‌نماید.

تعداد مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی از زمان انتشار این کتاب در سال ۱۳۸۹ بسیار زیاد بوده است. شهرداری تهران اصلی‌ترین حامی انجام مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی بوده است و صدها نمونه از این مطالعات - صرف‌نظر از کیفیت آن‌ها - انجام شده‌اند و خواننده می‌تواند به آن‌ها مراجعه کند،^۲ اما مثال‌های ذکر شده در این کتاب فقط محدود به اقدامات توسعه‌ای در شهرها نیست و طیفی از مثال‌ها و مسائل مرتبط با ارزیابی تأثیرات اجتماعی در حوزه‌های مختلف را دربرمی‌گیرد. اگر توجه به ارزیابی تأثیرات اجتماعی در ایران گسترش یابد و مطالعات تجربی به اندازه کافی در هر حوزه از اقدامات

۱. برخی به وجود تمایزهایی میان انا و اتای استراتژیک قائلند و دومی را ناظر بر ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها و برنامه‌ها می‌دانند و ماهیتی متمایز برای سیاست‌ها و برنامه‌ها قائلند. این بدان معنا نیست که انا به صورتی که در این کتاب مطرح شده قابل استفاده برای ارزیابی تأثیرات اجتماعی سیاست‌ها و برنامه‌ها نیست، بلکه تمامی مواردی را که برای ارزیابی این‌گونه اقدامات توسعه‌ای لازم است در بر نمی‌گیرد.

۲. برای مشاهده فهرستی از مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی نگاه کنید به: فاضلی، محمد؛ اردشیر بهرامی؛ طیبه کریمی (۱۳۹۴) مدیریت شهری و توسعه دانش شهری، انتشارات تیسرا.

توسعه‌ای صورت گیرند، در درازمدت می‌توان مجلدات مستقلی درباره کاربرد انا در هر حوزه از توسعه تدوین کرد ولی در حال حاضر چنین امکانی فراهم نیست.

آسیب‌شناسی مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی

چاپ اول این کتاب زمانی عرضه شد که مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی در شهرداری تهران به تازگی جدی شده و تعداد زیادی از آن‌ها به محققانی که از سال ۱۳۸۸ در کارگاه‌های آموزش ارزیابی تأثیر اجتماعی شرکت کرده بودند سفارش شده بود. من از آن زمان تاکنون بخت آن را داشته‌ام که از نزدیک با شماری از محققان ارزیابی تأثیر اجتماعی به‌عنوان ناظر همکاری کنم و از نزدیک با کم و کیف مطالعات انجام‌شده آشنا شوم. بنابراین می‌توانم از آنچه در این کتاب درخصوص کیفیت و شیوه انجام مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی مد نظر بوده، و آنچه در عمل انجام شده است ارزیابی داشته باشم. این ارزیابی تا اندازه زیادی آسیب‌شناختی است. تصور می‌کنم بخشی از این آسیب‌ها، به خوانش محققان از این کتاب ارتباطی ندارد، اما در این رابطه نیز می‌توان به آسیب‌ها پرداخت.

مهم‌ترین آسیب آن است که ارزیابی تأثیر اجتماعی به عوض آن‌که مطالعه‌ای کاربردی انتقادی در چهارچوب تلاش برای تضمین توسعه اجتماعی باشد، در کثیری از مجموعه مطالعات موجود، به بخشی از مطالعات اجتماعی‌ای که از قبل نیز موجود بودند و از جنس پژوهش برای رفع تکلیف هستند بدل شد. این مسخ‌شدن از مسیر فروکاستن بینش و روح مندرج در ارزیابی تأثیر اجتماعی به مجموعه‌ای متوالی و مکانیکی از مراحل پیش‌بردن تحقیق اجتماعی، صورت گرفته است. متأسفانه در غالب پژوهش‌های موجود، الگوی ده مرحله‌ای مندرج در این کتاب، به چهارچوبی برای نوشتن پیشنهادات تحقیق، و روالی خطی و فاقد خلاقیت برای دنبال کردن فرایند نوشتن گزارش‌های مطالعات تبدیل شده است. این در شرایطی است که در این کتاب توضیح داده شده است که مرحله‌بندی ارائه‌شده، ابزاری تحلیلی و برای روشن‌شدن منطق

ارزیابی تأثیر اجتماعی است، و بدون بینش خاص این مطالعات، به ابزاری بی‌فایده بدل خواهد شد.

دومین آسیب بزرگ مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی، فقدان بینش نظری است. فصل دوم این کتاب، و همچنین مبحث «جایگاه نظریه در اتا» در فصل پنجم، مغفول‌مانده‌ترین بخش‌های این کتاب در مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی انجام‌شده در شهرداری تهران در سالیان گذشته بوده است. این نقیصه را در سایر مطالعاتی که به ارزیابی تأثیر اجتماعی پروژه‌های صنعت نفت و گاز یا آب و برق، نظیر سدسازی، نیز پرداخته‌اند می‌توان مشاهده کرد. این نقیصه به آنچه پیش‌تر گفته شد ارتباط وثیق دارد. ارزیابی تأثیر اجتماعی فقط ابزار روش‌شناختی نیست، بلکه رویکردی در کاربست علوم اجتماعی به صورت میان‌رشته‌ای است. این رویکرد باید با منطقی نظری، و چهارچوب‌هایی که قادر به تبیین وقایع منتج از اقدامات توسعه‌ای باشند درک شود. بدون درک جایگاه نظریه‌های اجتماعی، و نظریه‌هایی که قادرند شرایط موفقیت یا پیامدهای منفی اقدامات توسعه‌ای را تبیین کنند، نمی‌توان از کاربست متوالی مراحل که برای ارزیابی تأثیر اجتماعی برشمرده شده است به اهداف ارزیابی تأثیر اجتماعی رسید. عمده پژوهش‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی که تاکنون انجام شده نتوانسته‌اند نسبت نظریه و بالاخص بینش جامعه‌شناختی با پژوهش‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی را مشخص سازند و از این بینش‌ها به درستی بهره بگیرند. البته از سویی دیگر، تأکید این کتاب بر کاربست اساسی نظریه‌های برد متوسط در ارزیابی تأثیر اجتماعی نیز مغفول مانده است. بسیاری از پژوهش‌ها صرفاً از این منظر که رفع تکلیف کرده باشند و چیزی تحت عنوان نظریه در پژوهش بگنجانند، الگوهای نظری بی‌ربط را در ارزیابی تأثیر اجتماعی به‌کار گرفته‌اند.

سومین آسیب در مطالعات موجود، فقدان تمایز نهادن میان نظرسنجی و اندازه‌گیری تأثیر است. اگرچه در فصل ششم مبحثی مستقل به تعریف نسبت میان نظرسنجی و ارزیابی تأثیر اجتماعی اختصاص داده شده است، اما کماکان پژوهش‌های موجود مملو است از به‌کارگیری نظرسنجی برای سنجش تأثیراتی

که نمی‌توان آن‌ها را از این طریق اندازه گرفت. برای مثال، کثیری از مطالعات وقتی خواسته‌اند اثر اجرای پروژه‌ای بر کیفیت هوا را اندازه بگیرند، از مردم تحت تأثیر پروژه پرسیده‌اند «آیا این پروژه سبب بهبود کیفیت هوا شده است؟» این سؤال برای دانستن نظر مردم درباره تأثیرات پروژه می‌تواند مفید باشد و البته در ارزیابی تأثیر اجتماعی نیز جایگاه خاص خود را دارد، اما پاسخ‌های مردم به معنای سنجش تأثیرات نیست، بلکه سنجش نظر مردم درباره تأثیرات است. برای سنجش چنین تأثیری باید داده‌های مراکز سنجش کیفیت هوا را مبنای قرار داد. تمایز نهادن میان این دو می‌تواند کیفیت سنجش و برآورد در مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی را بهبود بخشد.

چهارمین آسیب مهم اکثر مطالعاتی که تاکنون انجام شده، فقدان رویکرد و همچنین نبودن ترکیب بین‌رشته‌ای در تیم‌های تحقیقاتی است. ارزیابی تأثیر اجتماعی به‌واقع کاربرد کاربست بین‌رشته‌ای علوم اجتماعی و علوم دیگر برای شناسایی راهکارهای تقویت نتایج مثبت اقدامات توسعه‌ای و شناسایی پیامدهای منفی آن‌هاست. برای چنین کاری نمی‌توان صرفاً بر دانش جامعه‌شناسی یا علوم اجتماعی تکیه کرد. وقتی قرار است ارزیابی تأثیر اجتماعی در محیط شهر صورت گیرد، یا پروژه‌هایی با ماهیت زیست‌محیطی (نظیر سده‌سازی، یا مدیریت پسماندهای شهری) در چهارچوب ارزیابی تأثیر اجتماعی مطالعه شوند، نمی‌توان از متخصصان شهرسازی، معماری، یا متخصصان محیط زیست بهره نگرفت. متأسفانه در حال حاضر، بیشتر مطالعات در ظاهر ماهیت بین‌رشته‌ای را تأیید می‌کنند اما در عمل مطالعه تیمی یا بین‌رشته‌ای صورت نمی‌گیرد. این روند به تضعیف یافته‌های ارزیابی تأثیر اجتماعی و تخریب افق درازمدت توسعه کاربردی آن در مطالعات توسعه می‌انجامد.

زمانی که این کتاب منتشر شد، هنوز مطالعات تجربی زیادی در حوزه ارزیابی تأثیر اجتماعی منتشر نشده بود، اما این وضعیت به کلی تغییر کرده است. بیش از پانصد مطالعه، با کیفیت‌های مختلف، در شهرداری تهران در همین زمینه انجام شده است. رونق گرفتن مطالعات ارزیابی تأثیر اجتماعی در

شهرداری تهران، تأییراتی بر عرصه‌های دیگر اقدامات توسعه‌ای نیز داشته است. برخی از شهرداری‌های شهرهای کشور، و برخی سازمان‌ها که اقدامات توسعه‌ای انجام می‌دهند (بالاخص در حوزه شهرسازی، س‌سازی، و کشاورزی) نیز تمایل بیشتری برای انجام این مطالعات نشان داده‌اند. اکنون فرصتی است تا از حد نگارش آثاری شبیه به این کتاب فراتر رفته و مجموعه محققان علاقه‌مند به این عرصه تلاش کنند آثاری با تمرکز بر مطالعات تجربی انجام‌شده تدوین کنند. اگرچه انتشار مجموعه مقالات همایش بین‌المللی ارزیابی تأثیر اجتماعی سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها که به همت شهرداری تهران در مهر ۱۳۸۹ برگزار شد، مجموعه‌ای از مطالعات در این حوزه را به علاقمندان معرفی می‌کند، اما تصور می‌کنم کثرت مطالعات سبب شده امروز ارزیابی تأثیر اجتماعی در وضعیتی قرار داشته باشد که بتوان بر مبنای ایده‌ها، دیدگاه‌های نظری و روش‌شناسی‌های موجود، مجموعه مقالات یا مطالعاتی را برای چندین مقصود، تدوین و به جامعه علمی عرضه کرد. چنین آثاری می‌توانند این فواید را در بر داشته باشند:

۱. نقصان‌های مطالعات موجود شناسایی شده و الگوهای بهتری برای انجام مطالعات به محققان این عرصه ارائه شود.
 ۲. فواید این‌گونه مطالعات، و همچنین فواید عملی مترتب بر یافته‌های آن‌ها برای محققان و همچنین آن‌ها که در مدیریت اقدامات توسعه‌ای ذی‌نفع‌هستند تشریح شود.
 ۳. متونی انضمامی‌تر و تجربی‌تر برای آموزش ارزیابی تأثیر اجتماعی و ترویج منطق حاکم بر آن، جهت آموزش به کسانی که مایلند در این عرصه فعالیت کنند فراهم آید.
- من به‌عنوان یکی از علاقه‌مندان ارزیابی تأثیر اجتماعی و کسی که به قابلیت این‌گونه مطالعات برای بهبودبخشیدن نتایج اقدامات توسعه‌ای باور دارد، مقدمه جدید این اثر را هم رسانه‌ای قرار می‌دهم تا همه محققان این عرصه را به تلاش برای منسجم‌کردن و تدوین نمودن آثاری با خصوصیات برشمرده شده و ارائه آن به جامعه علمی ایران ترغیب کنم. اثرات مخرب اقدامات توسعه‌ای

بدون توجه به پیامدهای اجتماعی و محیط‌زیستی امروز بیش از گذشته آشکار شده و هیچ عاقلی قادر نیست چشم بر آنها ببوشد و تداوم توسعه به شیوه گذشته را توصیه کند و در چنین وضعی است که تقویت عقلانیت اجتماعی انتقادی برآمده از ارزیابی تأثیر، اعم از اجتماعی و محیط‌زیستی، می‌تواند به روند توسعه پایدار ایران کمک کند.

محمد فاضلی

اسفند ۱۳۹۵

کتابنامه

- اروین، آکساندر (۱۳۸۶)، *مردم‌شناسی کاربردی: ابزارها و دیدگاه‌هایی برای امروز*، مترجم: مهرداد وحدتی، نشر افکار.
- ازکیا، مصطفی و عادل زارع و علی ایمانی (۱۳۸۷)، *رهیافت‌ها و روش‌های تحقیق کیفی در توسعه روستایی*، نشر نی.
- استراس، آنسلم و جولیت کوربین (۱۳۸۵)، *اصول روش تحقیق کیفی؛ نظریه‌مبنایی رویه‌ها و شیوه‌ها*، مترجم: بیوک محمدی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- استفانز، کارولین (۱۳۸۳)، «نابرابری‌های موجود در محیط‌زیست شهری، بهداشت: بازتاب‌هایی برای تئوری و عمل»، در: *شهرهای پایدار در کشورهای درحال توسعه*، مترجم: ناصر محرم‌نژاد، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص ۱۶۹-۱۹۹.
- استولپ، انلیس (۱۳۸۸)، «برآورد ارزش‌های شهروندان»، در: *راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی*، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۳۰۷-۳۴۰.
- افروغ، عماد (۱۳۷۷)، *فضا و نابرابری اجتماعی*، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
- اکینز، پل و مایکل جاکوبز (۱۳۸۲)، «پیامدهای پایداری زیست‌محیطی برای رشد اقتصادی»، در: *توسعه پایدار: مفاهیم، توجهات و راهبردها*، مترجم: عبدالرسول مرتضوی، انتشارات روستا و توسعه، صص ۱-۲۷.
- انجمن جامعه‌شناسی ایران (۱۳۸۴)، *بررسی اثرات اجتماعی و فرهنگی توسعه صنعت نفت و گاز در منطقه عسلویه*، (منتشر نشده).
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۲)، *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، مترجم: مریم وتر، انتشارات کویر.

- بارتون، کارل (۱۳۸۳)، «پیش‌گفتار»، در: شهرهای پایدار در کشورهای درحال توسعه، مترجم: ناصر محرم‌نژاد، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص ۲۳-۱۹.
- باکاک، روبرت (۱۳۸۱)، مصرف، مترجم: خسرو صبری، انتشارات شیرازه.
- بانک جهانی (۱۳۸۳)، توسعه پایدار در جهان درحال تحول: نهادهای انتقالی، رشد و کیفیت زندگی، مترجم: علی حبیبی، غلام‌رضا گرانی نژاد و نسرين قبادی، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- بکر، هنک (۱۳۸۸)، «تدوین نظریه و کاربرد آن در برآورد پیامدهای اجتماعی»، در: راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۱۹۶-۱۷۹.
- بکر، هنک و فرانک ونکلی (۱۳۸۸)، راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان.
- بیرد، وانسا (۱۳۸۵)، «بحران پایداری در شهرها»، در: توسعه پایدار در سایه‌روشن‌های شهر، انتشارات مفاخر، صص ۱۷۹-۱۷۱.
- بینز، جیمز و وین مک‌کلینتاک و نیک تیلور و بریجید باکنهام (۱۳۸۸)، «استفاده از دانش بومی». در: راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۶۹-۴۹.
- پاول، نیل و نیس جیگینز (۱۳۸۸)، «از مدیریت مشارکتی زمین بیاموزیم». در: راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۸۷-۷۱.
- پایگ، سدريک (۱۳۸۳)، شهرهای پایدار در کشورهای درحال توسعه، مترجم: ناصر محرم‌نژاد، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- پیت، ریچارد و الین هارت‌ویک (۱۳۸۴)، نظریه‌های توسعه، مترجم: مصطفی ازکیا، رضا صفری‌شالی و اسماعیل رحمان‌پور، نشر لویه.
- توماس، یان (۱۳۸۵)، ارزیابی پیامدهای زیست‌محیطی در استرالیا: نظریه و عمل، مترجم: منوچهر طیبیان، انتشارات دانشگاه تهران.
- تیلور، نیک و کولین گودریچ و جرارد فیتزجرالد و وین مک‌کلینتاک (۱۳۸۸)، «اجرای تحقیق طولی»، در: راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۴۷-۳۱.
- دکرس، خیخس (۱۳۸۸)، «مدل‌سازی اجتماعی - اقتصادی برای برآورد پیامدهای میان‌نسلی»، در: راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۲۶۳-۲۴۵.
- دهقان منشادی، مهدی (۱۳۸۵)، توسعه پایدار در سایه‌روشن‌های شهر، انتشارات مفاخر.
- روچ، کریس (۱۳۸۷)، ارزیابی تأثیر پروژه، مترجم: حسن چاووشیان، نشر اختران.

- سری‌نواسان، بینا ولیلا مهتا (۱۳۸۸)، «برآورد پیامدهای جنسیتی»، در: *راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی*، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۲۴۳-۲۲۱.
- سودرپام، پیتر (۱۳۸۲)، «اقتصاد سیاسی پایداری»، در: *توسعه پایدار: مفاهیم، توجیحات و راهبردها*، مترجم: عبدالرسول مرتضوی، انتشارات روستا و توسعه، صص ۲۹-۵۶.
- شرکت مطالعات جامع حمل‌ونقل و ترافیک تهران (۱۳۸۸)، *امکان‌سنجی تغییر جهت پل ری*، گزارش شماره ۵۷۵ ب، (منتشر نشده).
- طالبیان، امیر و محمد فاضلی و عقیل دغاغله (۱۳۸۷)، «تحلیل تأثیر اجتماعی و فرهنگی توسعه صنعتی در منطقهٔ عسلویه»، *نامهٔ علوم اجتماعی*، شماره ۳۳، صص ۷۵-۵۵.
- فاضلی، محمد و سلیمان پاک‌سرشت (۱۳۸۵)، *رویکردی جامع به بررسی مشکلات بهره‌برداری از شبکه‌های آبیاری استان خوزستان*، گزارش تحقیق برای سازمان آب‌وبرق خوزستان، (منتشر نشده).
- فاضلی، محمد و همکاران (۱۳۸۷)، *پیامدهای اجتماعی و فرهنگی استقرار تأسیسات نفت و گاز در جزیرهٔ خارک: شناخت وضع موجود، علت‌یابی مسائل و راهکارهای حل مشکلات*، مؤسسهٔ مطالعات بین‌المللی انرژی، (منتشر نشده).
- فوشه، سیلوی و ماتین اوکانر و یان وندر استراتن (۱۳۸۲)، *توسعه پایدار: مفاهیم، توجیحات و راهبردها*، مترجم: عبدالرسول مرتضوی، انتشارات روستا و توسعه.
- کریمی، زهرا، *بررسی وضعیت اشتغال در تعاونی‌های زنان استان مازندران*، گروه پژوهشی آموزش و اشتغال زنان، دانشگاه مازندران، (منتشر نشده).
- گای، دارام (۱۳۷۱)، «توسعه مشارکتی: چشم‌اندازهایی از تجربه‌های توده‌های روستایی»، *روستا و توسعه*، شماره ۴، مهرماه، صص ۱۰۷-۵۹.
- گای، دارام؛ و مایکل هاپکینز و دونالد مک‌گراهان (۱۳۷۱)، «بررسی شاخص‌های انسانی و اجتماعی توسعه»، *روستا و توسعه*، شماره ۴، مهرماه، صص ۵۱-۱۳.
- گهل، یان (۱۳۸۴)، «فضاهای بیرونی و فعالیت‌های بیرونی»، در: *نوشتارهایی دربارهٔ توسعه شهری پایدار*، مترجم: کیانوش ذاکر حقیقی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص ۱۳۵-۱۲۸.
- لرنر، دانیل (۱۳۸۳)، *گذر جامعه سنتی: نوسازی خاورمیانه*، مترجم: غلام‌رضا خواجه‌سروی، پژوهشکدهٔ مطالعات راهبردی.
- لفت‌ویچ، آدریان (۱۳۸۵)، *دولت‌های توسعه‌گرا: پیرامون اهمیت سیاست در توسعه*، مترجم: جواد افشارکهن، انتشارات مرن‌دیز و نی‌نگار.
- مکلارن، ویرجینیا (۱۳۸۴)، «ارائهٔ گزارش از پایداری شهری»، در: *نوشتارهایی*

- درباره توسعه شهری پایدار، مترجم: کیانوش ذاکر حقیقی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص ۳۳۵-۳۲۴.
- میلز، سی رایت (۱۳۸۱)، *بیش جامعه‌شناختی: نقدی بر جامعه‌شناسی امریکایی*، مترجم: عبدالمعبود انصاری، شرکت سهامی انتشار.
- مهدی‌زاده، جواد و همکاران (۱۳۸۵)، *برنامه‌ریزی راهبردی توسعه شهری: تجربیات اخیر جهانی و جایگاه آن در ایران*، تهران: شرکت طرح و نشر پیام سیما
- نصیری، حسین (۱۳۸۴)، *توسعه و توسعه پایدار: چشم‌انداز جهان سوم*، سازمان حفاظت محیط‌زیست.
- نوابخش، مهرداد و اسحاق ارجمند سیاه‌پوش (۱۳۸۸)، *مبانی توسعه پایدار شهری*، انتشارات جامعه‌شناسان.
- وان‌شوتن، مارلیس و فرانک ونکلی و رول اسلوتوگ (۱۳۸۸)، «مفهوم‌پردازی فرایند تغییر اجتماعی و پیامدهای اجتماعی»، *دز: راهنمای بین‌المللی برآورد پیامدهای اجتماعی*، مترجم: هادی جلیلی، انتشارات جامعه‌شناسان، صص ۱۱۱-۱۳۲.
- وایلد، ویکی. ال (۱۳۷۶)، «مردان و زنان با هم»، *دز: راهبردهای عملی توسعه فرهنگی*، مترجم: محمد فاضلی، انتشارات تبیان، صص ۲۱۵-۲۰۸.
- ویلر، اس. ام؛ بیتلی، تی (۱۳۸۴)، *نوشتارهایی درباره توسعه شهری پایدار*، مترجم: کیانوش ذاکر حقیقی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- هاروی، دیوید (۱۳۷۶)، *عدالت اجتماعی و شهر*، مترجم: فرخ حسامیان، محمدرضا حائری و بهروز منادی‌زاده، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- هال، مالکم (۱۳۷۶)، «مردم بخشی از الگو هستند»، *دز: راهبردهای عملی توسعه فرهنگی*، مترجم: محمد فاضلی، انتشارات تبیان، صص ۲۰۷-۱۹۸.
- هامر، مارگارت (۱۳۷۶)، «چرا طرح‌ها شکست می‌خورند»، *دز: راهبردهای عملی توسعه فرهنگی*، مترجم: محمد فاضلی، انتشارات تبیان، صص ۱۷۷-۱۶۹.
- هانت، ای. ک. (۱۳۸۱)، *تکامل نهادها و ایدئولوژی‌های اقتصادی*، مترجم: سهراب بهداد، انتشارات آگه.
- هیسائو، هیسن هوانگ و هوا جن لیو (۱۳۸۴)، «فعالیت‌های جمعی برای دستیابی به یک شهر پایدار: جنبش‌های مردمی و سیاست‌های زیست‌محیطی در تایپه»، *دز: نوشتارهایی درباره توسعه شهری پایدار*، مترجم: کیانوش ذاکر حقیقی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص ۴۳۰-۴۰۸.
- یونسکو (۱۳۷۶)، *فرهنگ و توسعه: رهیافت مردم‌شناختی توسعه*، مترجم: نعمت‌الله فاضلی و محمد فاضلی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- یونسکو (۱۳۷۹)، *راهبردهای عملی توسعه فرهنگی*، مترجم: محمد فاضلی، انتشارات تبیان.

- Abbas, Khaled (2004), "Framework for Assessing Traffic Impacts Generated by Mega Complexes: A Case Study of San Stefano Plaza, Egypt", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 22, No. 4, pp. 311-325.
- Armour, Audrey, Beate Bowron, Earl Miller & Michael Miloff (1981), "A Framework for Community Impact Assessment", In *Finsterbusch & Wolf*, pp. 24-34.
- Baines, James, Bronwyn Morgan & Brigid Buckenham (2003), "From Technology-focused Rules to Socially Responsible Implementation: An SIA of Proposed Home Heating Rules in Christchurch, New Zealand", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 3, pp. 187-194.
- Becker, Dennis R. & Charles C. Harris & Erik A. Nielsen & William McLaughlin (2004), "A Comparison of a Technical and a Participatory Application of Social Impact Assessment", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 22, No. 3, pp. 177-189.
- Becker, Henk & Frank Vanclay (2003), *The International Handbook of Social Impact Assessment: Conceptual and Methodological Advances*, Edward Elgar.
- Becker, Henk (2003), "Theory Formation and Application in Social Impact Assessment". In Henk Becker & Frank Vanclay, pp. 129-142.
- Becker, Henk A. (1997), *Social Impact Assessment: Method and Experiences in Europe, North America and the Third World*, UCL Press.
- Berube, Michel (2007), "Cumulative Effects Assessments at Hydro-Quebec: What Have We Learned?" *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 25, No. 2, pp. 101-109.
- Bond, Alan J. & Abdoulaye Sene & John Scullion & Matty Francois (1999), "Identifying and Appropriate Methodological Approach for Considering Social, Economic and Environmental Problems Caused by Development in Senegal", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 17, No. 2, pp. 157-164.
- Bowling, Ann. & Joy Windsor (2001), "Towards the Good Life: A Population Survey of Dimensions of Quality of Life", *Journal of Happiness Studies*, Vol. 2, Pp. 55-81 .
- Branch, Kristi M. & Helen Ross (2000), "Scoping for Social Impact Assessment". in: *Social Impact Analysis: An Applied Anthropology Manual*, Berg., pp. 93-126.
- Branch, Kristi & Douglas A. Hooper & James Thompson & James Creighton (1984), *Guide to Social Impact Assessment*, Westview Press.
- Brown, Ralph & Michael Clay & Shahram Paksima & Shawn F. Dorius & Kristie Rowely (2003), "Local Flexibility in Spending Mitigation Monies: A Case Studies of Successful Social Impact Mitigation of the Intermountain Power Project in Delta, Utah", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 3, pp. 205-213.
- Buchan, Dianne (2003), "Buy-in and Social Capital: By-products of Social Impact Assessment", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 3, pp. 168-172.
- Burdge, Rabel & Thayne Coulter (2004), "What the Decision-Maker Needs to Know about SIA", In Burdge, pp. 137-146.

- Burdge, Rabel & Sue Johnson (2004), "The Comparative Social Impact Assessment Model", In Burdge, pp. 15-29.
- Burdge, Rabel. & Robert Robertson (2004), "Social Impact Assessment and the Public Involvement Process", In Burdge, pp. 215-221.
- Burdge, Rabel. & Frank Vanclay (2004), "The Future Practice of Social Impact Assessment", In Burdge, pp. 283-292.
- Burdge, Rabel (2002), "Why is Social Impact Assessment the Orphan of the Assessment Process?", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 20, No. 1, pp. 3-9.
- Burdge, Rabel (2003), "The Practice of Social Impact Assessment- Background", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 21, No. 2, pp. 84-88.
- Burdge, Rabel (2003a), "Benefiting from the Practice of Social Impact Assessment", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 21, No. 3, pp. 225-229.
- Burdge, Rabel (2004), *The Concepts, Process, and Methods of Social Impact Assessment*, Social Ecology Press.
- Burdge, Rabel (2004a), *A Community Guide to Social Impact Assessment*, Social Ecology Press.
- Burdge, Rabel (2004b), "Identifying Social Impact Assessment Variables", In Burdge, pp. 41-52
- Burdge, Rabel & Donald Field & Stephen Wells (2004), "Utilizing Social History to Identify Impacts of Resource Development on Isolated Communities: The Case of Skagway, Alaska", In Burdge, pp. 161-171.
- Carley, Michael. & Eduardo S. Bustelo (1984), *Social Impact Assessment and Monitoring: A Guide to Literature*, Westview Press.
- Colantonio, Andrea (2007), "Social Sustainability: An Exploratory Analysis of Its Definition, Assessment, Methods, Metrics and Tools". *EIBURS Working Paper Series*, Oxford Institute for Sustainable Development, Oxford Brookes University.
- Conpask, Jeff. & Robert Reynolds (1981), "Using Cost-Benefit Analysis in Social Impact Assessment: Hazards and Promise", In Finsterbusch & Wolf, pp. 100-107.
- Department of Families (DOF) (2002), *Social Issues in Development Assessment: A Resource Guide*, Queensland Government.
- Dey, Prasanta Kumar (2001), "Integraed Approach to Project Feasibility Analysis: A Case Study", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 19, No. 3, pp. 235-245.
- Edelstein, Michael R. (2003), "Weight and Weightlessness: Administrative Court Efforts to Weigh Psycho-Social Impacts of Proposed Environmentally Hazardous Facilities", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 3, pp. 195-203.
- Eggenberger, Markus & Mario do Rosario Partidario (2000), "Development of a Framework to Assist the Integration of Environmental, Social and Economic Issues in Spatial Planning", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 18, No. 3, pp. 201-207.
- Egre, Dominique & Pierre Senecal (2003), "Social Impact Assessment of Large Dams Throughout the World: Lessons Learned Over Two Decades", *Impact Assessment*

- and *Project Appraisal*, Vol. 24, No. 3, pp. 215-224.
- Ensrink, Bert. (2000), "A Quick Scan for Infrastructure Planning: Screening Alternatives Through Interactive Stakeholder Analysis", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 18, No. 1, pp. 15-22.
- Federation of Canadian Municipalities (FCM) (2001), "Quality of Life Indicators", <http://www.fcm.ca/english/qol/indicators.html>.
- Finsterbusch, Kurt. & C. P. Wolf (1981), *Methodology of Social Impact Assessment*, Hutchinson Ross Publishing Company.
- Finsterbusch, Kurt (1981a), "The Potential Role of Social Impact Assessment in Instituting Public Policies", In Finsterbusch & Wolf, pp. 2-12.
- Finsterbusch, Kurt (1981b), "Estimating Policy Consequences for Individuals, Organizations, and Communities", In Finsterbusch & Wolf, pp. 13-20.
- Goldman, Laurence (Ed.) (2000), *Social Impact Analysis: An Applied Anthropology Manual*, Berg.
- Harris, Charles C & Erik A. Nielsen & William J. McLaughlin & Dennis R. Becker (2003), "Community-based Social Impact Assessment: The Case of Salmon-recovery on the Lower Snake River", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 2, pp. 109-118.
- Harrison, John & McDonald Thomas (2003), "SIA in a Regional Development Bank: The Career of a Concept", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 21, No. 2, pp. 155-160.
- Howitt, Richard & Sue Jackson (2000), "Social Impact Assessment and Linear Projects", In Goldman, pp. 257-294.
- Husbands, Calvin & Prasanta Kumar Dey (2002), "Social Impact Assessment of a Sewerage Project in Barbados", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 20, No. 3, pp. 215-223.
- Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact Assessment (ICGPSIA) (1994), "Guidelines and Principles for Social Impact Assessment", U.S. Department of Commerce, National Oceanic and Atmospheric Administration, www.nmfs.noaa.gov/sfa/social_impact_guide.htm.
- Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact Assessment (ICGPSIA) (1995), "Guidelines and Principles for Social Impact Assessment", *Environment Impact Assessment Review*, Vol. 15, Pp. 11-43 .
- Interorganizational Committee on Guidelines and Principles for Social Impact Assessment (ICGPSIA) (2003), Principles and Guidelines for Social Impact Assessment in the USA, *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 21, No. 3, Pp. 231-250.
- Koning, Juliette (2001), "Social Sustainability in Globalizing World: Context, Theory and Methodology Explored". Paper presented in UNESCO/MOST Meeting, 22-23 November 2001. Hoge, Netherlands.
- Kwan-kwok, Leung & Cheung Chau-kiu & Kwok Kin-fun & Chan Kai-tin (2006), *Social*

- Impact Assessment for Urban Renewal Projects In Hong Kong*, Quality Evaluation Centre, Hong Kong.
- Lane, Marcus & Helen Ross & A. P. Dale & Roy Rickson (2003), "Sacred Lands, Mineral Wealth, and Biodiversity at Coronation Hill, Northern Australia: Indigenous Knowledge and SIA", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 21, No. 2, pp. 89-98.
- Lockie, Stewart (2001), "SIA in Review: Setting the Agenda for Impact Assessment in the 21st Century", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 19, No. 4, pp. 277-287.
- Lockie, Stewart (2007), "Deliberation and Actor-Networks: The Practical Implications of Social Theory for the Assessment of Large Dams and Other Interventions", *Society and Natural Resources*, 20, pp. 785-799.
- Machlis, Gary & Burdge Rabel & Paul George (2004), "The SIA Scoping Documents: New Uses for Old Military Bases", In Burdge, pp. 69-79.
- Mack, Ruth. (1981), "Comprehensive Values and Public Policy", In Finsterbusch & Wolf, pp. 108-126.
- McEvoy, Darryn. & Joe Ravetz (2001), "Toolkits for Regional Sustainable Development", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 19, No. 2, pp. 90-93.
- Miller, David. (1981), "Methods for Estimating Societal Futures", In Finsterbusch & Wolf, pp. 153-161.
- New Zealand Ministry of Social Development (2001), *Quality of Life in New Zealand's Six Largest Cities*, <http://www.socialreport.msd.govt.nz>.
- Olsen, Marvin & Barbara Melber & Donna Merwin (1981), "A Methodology for Conducting Social Impact Assessments Using Quality of Social Life Indicators", In Finsterbusch & Wolf, pp. 43-78.
- Parthasarathy, D. (2002), "Measuring or Defining Sustainability? Impact Assessment of an Agricultural Technology", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 20, No. 4, pp. 293-298.
- Pierson, Paul (2004), *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton University Press.
- Pope, Jenny & David Annandale & Angus Morriuson-Saunders (2004), "Conceptualising Sustainability Assessment", *Environmental Impact Assessment Review*, Vol. 24, pp. 595-616.
- Pope, Jenny & Angus Morriuson-Saunders & David Annandale (2005), "Applying Sustainability Assessment Models", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 23, No. 4, pp. 293-302.
- Rickson, Roy & Rabel Burdge & Tor. Hundloe & Geoffrey McDonald (2004), "The Adaptation of SIA as a Decision and Planning Tool", In Burdge, pp. 255-266.
- Rickson, Roy & John Western & Rabel Burdge (2004), "The Use of SIA Knowledge in Development Decisions", In Burdge, pp. 55-67.

- Ross, Helen & Tara K. McGee (2006), "Conceptual Frameworks for SIA Revisited: A Commulative Effects Study on Lead Contamination and Economic Change", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 2, pp. 139-149.
- Samya, Misty & Hendrick Snow & Hobson Bryan (2003), "Integrating Social Impact Assessment with Research: The Case of Methylmercury in Fish in the Mobile-Alabama River Basin", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 2, pp. 133-140.
- Sassone, Peter (1981), "Social Impact Assessment and Cost-Benefit Analysis", In Finsterbusch & Wolf, pp. 91-99.
- Seydlitz, Ruth & Pamela Jenlins & Valerie Gunter (1999), "Impact of Petroleum Development on Lethal Violence", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 17, No. 2, pp. 115-131.
- Simpson, Gary (2000), "Social Impact Assessment Tools for Mitigation and Project Development", In Goldman, pp. 129-151.
- Storey, Keith. & Pam Jones (2003), "Social Impact Assessment, Impact Management and Follow-up: A Case Study of the Construction of the Hibernia Offshore Platform", *Impact Assessment and Project Appraisal*", Vol. 21, No. 2, pp. 99-107.
- Taylor, Nicholas & Rabel Burdge (2004) "When Social Impact Assessment Required?", In Burdge, pp. 147-157.
- Taylor, Nicholas & Hobson Bryan & Colin Goodrich (2004), *Social Assessment: Theory, Process and Techniques*, Social Ecology Press.
- The City of Newcastle (1999), *Social Impact Assessment Policy for Development Applications: Guidance Notes*.
- The Interorganizational Committee on Principles and Guidelines for Social Impact Assessment. (2003), "Principles and Guidelines for Social Impact Assessment in USA", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 3, pp. 231-250.
- Turkseven, Nilay Evcil. & Gunduz Atalik (2001), "Possibilities and Limitations for the Measurement of the Quality of Life in Urban Areas", *Social Indicators Research*, Vol. 53, pp. 163-187.
- Taylor, Nick & Wayne McClintock & Brigid Buckenham (2003), "Social Impacts of Out-of centre Shopping Centres on Town Centres: A New Zealand Case Study", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 2, pp. 147-153.
- Vanclay, Frank (2003), "International Principles for Social Impact Assessment", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 21, No. 1, pp. 5-11.
- Vanclay, Frank (2003a), "Conceptual and Methodological Advances in Social Impact Assessment", In Becker & Vanclay, pp. 1-9.
- Van Schooten, Marlies & Frank Vanclay & Roel Slootweg (2003), "Conceptualizing Social Change Processes and Social Impacts", In Becker & Vanclay, pp. 74-91.
- Vlachos, Evan (1981), "The Use of Scenarios for Social Impact Assessment", In Finsterbusch & Wolf, pp. 162-174.

- Waldeck, Shane & Angus Morrison-Saunders & David Annandale (2003), "Effectiveness of Non-logical EIA Guidance from the Perspective of Consultants in Western Australia", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 3, pp. 251-256.
- Walker, Andrew (2003), "Restoring Flows on the Australia's Snowy River: Assessing the Impacts on Local Amenity", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 2, pp. 119-124.
- Ward, David (2001), "Stakeholder Involvement in Transport Planning: Participation and Power", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 19, No. 2, pp. 119-130.
- Watkins, George (1981), "Development of a Social Impact Assessment Methodology", In Finsterbusch & Wolf, pp. 35-42.
- Western, J. and Lynch, M. (2000), "Overview of the SIA Process", in Laurence R. Goldman. *Social Impact Analysis: An Applied Anthropology*, Ber, pp. 35-62.
- Wiklund, Hans (2005), "In Search of Arenas for Democratic Deliberation: A Habermasian Review of Environmental Assessment", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 23, No. 4, pp. 281-292.
- World Bank (2003), *Social Analysis Sourcebook: Incorporating Social Dimensions into Bank-Supported Projects*, Social Development Department, The World Bank.
- World Bank. (2008), *Social Analysis in the Urban Sector: A Guidance Note*, Social Development Department, The World Bank.
- Youngkin, Dale & Laura Dawood & Liri Kennedy & Bryan Davis (2003), "The Places of Social Impact Assessment Process: A Case Study in US State of Georgia", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 21, No. 3, pp. 173-177.
- Ziller, Alison & Peter Phibbs (2003), "Integrating Social Impact Assessment into Cost-benefit Analysis: A Participative Method: Case Study: The NSW Area Assistance Scheme", *Impact Assessment and Project Appraisal*, Vol. 24, No. 2, pp. 141-146.

تهیه کتاب با یکی از روش‌های زیر امکان‌پذیر است :

مراجعه به سایت انتشارات تیسّا و خرید کتاب با **۱۰ درصد تخفیف**

www.teesa.pub

مراجعه حضوری یا سفارش تلفنی :

آدرس : تهران ، دروازه شمیران ، خیابان ابن سینا ، بعد از چهارراه فخرآباد ، کوچه حاج علیرضایی
شماره ۹ ، در کوچک ، طبقه ۲ تلفن تماس : ۷۷۶۰۲۸۹۵-۷۷۶۰۲۸۹۹-۷۷۶۰۴۵۶۳-۷۷۶۰۳۷۰۳

مراجعه به مراکز پخش :

ققنوس : میدان انقلاب ، خیابان منیری جاوید ، کوچه مبین ، شماره ۴
تلفن : ۶۶۴۰۸۶۴۰-۶۶۴۶۰۰۹۹
کسترش : خیابان دماوند ، خیابان سازمان آب ، کوچه چهارم غربی ، شماره ۲۸
تلفن : ۷۷۳۵۰۵۹۸
آثار : خیابان انقلاب ، خیابان ۱۲ فروردین ، خیابان شهدای ژاندارمری
تلفن : ۶۶۴۶۱۸۹۳-۶۶۹۵۲۲۹۱
جنب اداره پست ، شماره ۹۵
فرمنگ : خیابان انقلاب ، خیابان لبافی‌نژاد ، نرسیده به تقاطع کارگر ، شماره ۲۶۶ ، واحد ۵
تلفن : ۶۶۴۸۲۱۵۰
کتاب آوران : خیابان کارگر جنوبی ، کوچه شعله ور ، شماره ۱۶ ، طبقه دوم
تلفن : ۶۶۹۱۰۸۴۴-۶۶۹۲۴۰۲۲

انتشارات تیسّا

- آدرس : تهران ، دروازه شمیران ، خیابان ابن سینا ، بعد از چهارراه فخرآباد ، کوچه حاج علیرضایی ، شماره ۹ ، در کوچک ، طبقه ۲
- تلفن تماس : ۷۷۶۰۲۸۹۵-۷۷۶۰۲۸۹۹-۷۷۶۰۴۵۶۳-۷۷۶۰۳۷۰۳
- www.teesa.pub
- iteesa@mail.com

ارزیابی تأثیرات اجتماعی، پژوهشی بین رشته‌ای با محوریت علوم اجتماعی است که می‌کوشد در همهٔ مراحل برنامه‌ریزی، اجرا و ارزیابی اقدامات توسعه‌ای - سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌ها - شناخت معتبری از تغییراتی که این اقدامات در محیط طبیعی و اجتماعی ایجاد می‌کنند ارائه دهد، و پیش از اجرا شدن آن‌ها، تأثیرات اجتماعی‌شان را برآورد نموده و شرایط اجتماعی موفقیت آن‌ها را مطالعه کند. تأثیرات منفی این اقدامات را پیش‌بینی نماید، و راه‌کارهایی برای حذر کردن یا کاستن از تأثیرات منفی و تقویت تأثیرات مثبت‌شان ارائه دهد. این کتاب زمینه‌های پیدایش، مبانی نظری، روش‌شناسی انجام و فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) را بررسی می‌کند. مطالعهٔ این کتاب به علاقه‌مندان مباحث اجتماعی توسعه، متخصصان برنامه‌ریزی توسعه، مدیران و مجریان اقدامات توسعه‌ای توصیه می‌شود.

